

МУЗЕЈСКО
ДРУШТВО
СРБИЈЕ
SERBIAN
MUSEUM
ASSOCIATION

Зборник радова

са стручних скупова секције историчара
Музејског друштва Србије
Крагујевац / Београд / Краљево
свеска 6

Народни музеј Краљево

СИЛВИЈА КРЕЈАКОВИЋ
Кустос историчар Народног музеја у Краљеву

Погледи, искуства: ЈАД ВАШЕМ – ЧУВАР СЕЋАЊА НА ЖРТВЕ ХОЛОКАУСТА И ГЕНОЦИДА

Међународна школа – студије о холокаусту, антисемитизму и геноциду одржана је у периоду од 1. до 19. јула 2007. у Музеју *Yad Vashem* у Израелу (Јерусалим). Успостављањем сарадње српског Министарства за културу, Музеја жртава геноцида и Музеја Јад Вашем први пут су у овом едукативном програму учествовали кустоси историчари из Србије – Ненад Ђорђевић из Спомен-парка „Крагујевачки октобар” у Крагујевцу и Силвија Крејковић из Народног музеја у Краљеву.¹ Претходних година (Међународна школа у Јад Вашему почела је са радом 1993) захваљујући учешћу људи из Српске православне цркве и истраживача ангажованих на темама страдања у НДХ, из Републике Српске, уз полазнике из САД, Канаде, земаља Источне Европе, Мађарске и земаља бивше Југославије – Словеније, Хрватске, постигнут је помак у сагледавању жртве коју су Срби уз Јевреје поднели у II светском рату. Истраживање злочина немачке војске над цивилима почињених на тлу Србије, у најокрутнијем облику спроведених у Краљеву и Крагујевцу прве ратне године, било је такође препорука за срдчан пријем у Јад Вашему.

– Полазници семинара – студија, поред професора и предавача историје са универзитета у САД и Канади, били су и кустоси, истраживачи холокауста и геноцида, активни у систематизацији података о страдањима у II светском рату из музејско-документационих центара (Меморијални музеј холокауста и геноцида у Вашингтону; Симон Визентал центар у Лос Анђелесу и Торонту; Документациони центар о холокаусту у Братислави, Словачка; Јеврејски државни музеј у Вилни, Литванија; Музеј „21. октобар” – Спомен-парк у Крагујевцу и Народни музеј у Краљеву). Предавања су одржавана сваког радног дана од 8. 30 до 17. 30 часова са паузама. Терминолошке одреднице и опсервације о геноциду и холокаусту (називаном у хебрејском језику шоах) као специфичном облику геноцида, да би се именовало крах хумане цивилизације, представљале су кључне речи током семинара.

Предавачи су били истакнути професори који се баве проблематиком холокауста и геноцида, као и антисемитизмом кроз епохе, а своје искуство у истраживањима пренели су нам кроз 140 одржаних часова. Њихове радне биографије и библиографске је-

¹ Захваљујући стручној посети групе истраживача МЖГ, начелнице за заштиту сектора културне баштине Силване Хаџи-Ђокић кроз разговор са Авнером Шалевим, председником директората Јад Вашема, у јуну 2006 и ангажовању Јована Вулибрка, протосинђела СПЦ у Јерусалиму, успостављена је међумузејска сарадња и подржано учешће наших кустоса историчара у овој школи.

динице на хебрејском, енглеском и другим језицима, довољно говоре о квалитету предавања.

– Предавачи и теме:

Др Алех Аврахам (Aleh Avraham) – Јад Вашем, представио је централну базу података са именима жртава. Вишедеценијски процес прикупљања података о жртвама у логорима започео је у јеврејским заједницама још пре стварања државе. Откако је одлуком Кнесета – Скупштине Израела 1953. основан меморијални комплекс Јад Вашем, све што је сачувано од докумената и личних предмета ушло је у музејске збирке. Истовремено, трагало се за именима жртава и сви подаци бележени су на листама сведочења. Данас је у електронској бази података Јад Вашема 3,2 милиона имена жртава, употпуњених њиховим биографским подацима. Компјутеризацијом и интернет презентацијама, подаци преведени на неколико светских језика доступни су јавности, чиме прича о холокаусту, геноциду и ратним злочинима има универзалну димензију. После распада СССР-а и отварања совјетских архива, као и новим истраживањима у источноевропским земљама, на унос у базу и публикавање чека још 62 милиона листова докумената.

Проф. Цереми Коен (Jeremy Cohen) – са Телавивског универзитета предавао је на тему антисемитизма у средњем веку на тлу Европе.

Др Гема Дел Дука (Gemma Del Duca) са Католичког Института за студије о холокаусту, упоредни предавач на Универзитету у Новом Мексику, која је за свој дугогодишњи рад понела титулу особе године, коју додељује Музеј Јад Вашем заслужним појединцима, говорила је о улози Католичке цркве у скривању ратних злочинаца. Закључак предавања био је да се као приоритет намеће потреба за сталним преиспитивањем Цркве у односу на савремене појаве нацизма, где је наведен и пример неоусташтва у Хрватској – *Томјсон...*

Ривка Фишман са Хебрејског универзитета – појаве антисемитизма у античком периоду, хеленизму и Византији.

Шуламит Имбер (Shulamit Imber) – педагошки директор Јад Вашема: како у савременој музејској и наставној пракси уклопити приче жртава, савременика догађаја користећи интердисциплинарне методе? Како се осећај индиферентности претвара у емпатију?

Ефраим Кеј (Ephraim Kaye) – директор Интернационалне школе за истраживање холокауста, представио је пројекат новог Историјског музеја о холокаусту у комплексу Јад Вашем. У овим амбијенталним целинама, појачан је и ефекат предавања о Кристалнахту; животу јеврејске заједнице у Пољској, стварању гета у Варшави; лагеру Ковно; Вилни; логору Аушвиц; немачким војним операцијама у Европи.

Др Алан Росен упоредни предавач на Хебрејском и Универзитету у Бостону – о књижевности насталој у рату; „тихи отпор” тоталитарном режиму стварањем, писаном речју у логорима и приказ аутора и њихових радова чинили су срж ових ужестручних предавања.

Др Песах Шиндлер (Pesach Schindler) – декан Конзервативне Јешиве у Јерусалиму, предаје на Хебрејском (Јерусалим) и Универзитету у Њујорку о теолошким расправама и односу теологије према историји.

Стефани МекМахон Кеј (Stephanie McMahon Kaye), предавала је о психолошким аспектима холокауста и геноцида и о коришћењу интердисциплинарних метода у представљању ове теме.

Др Рафаел Ваго са Телавивског универзитета – члан интернационалне Комисије историчара за истраживање холокауста у Румунији, који је експлицитно говорио о стварању и примени раних закона у Европи; фашистичким покретима у Мађарској и Румунији, чије је нарастање имало за последицу ратне злочине над Јеврејима, Србима и Ромима.

Проф. Дејвид Банкијер (David Bankier) – директор Међународног института за истраживање холокауста при Јад Вашему, представио је преглед расистичких закона у Немачкој од 1933. до 1939. Сликвито је приказао разноликост нацистичке елите (социјалну, образовну), која је стварала и спроводила законе креирајући тоталитарни режим.

Др Ефраим Зуроф (Efraim Zuroff) – директор Израелске канцеларије Симон Визентал центра и канцеларије у Бечу, настављач рада Симона Визентала на прикупљању података о нацистима и њиховој депортацији, нагласио је појаву неоусташтва у Хрватској. Кроз примере је истакао сарадњу са Србијом у заједничким потрагама за нацистима одговорним за погроме у Новом Саду.

Дејвид Хоровиц (David Horovitz) – уредник и новинар „Jerusalem Post”-а; методолошки свежа предавања о начину коришћења новинских чланака као историјских извора у истраживању савремене историје.

– Суштински, семинар је изграђен на три основна принципа, произашла из образовне филозофије Међународне школе о холокаусту и геноциду у Јад Вашему, као симболу чувања успомене на људско страдање.

1. Научни принцип програма семинара подразумевао је поступну обраду носеће теме, од сагледавања антисемитизма и других облика нетрпељивости кроз епохе, до сагледавања периода тоталитарних режима с расним законима као основом државних система.

Методика рада – систем мултидисциплинарних предавања водећих истраживача подразумевао је информативну усмереност поруке, где је полазник школе највише активни слушалац.

Психолошко-педагошки принцип семинара експлицитно се испољио кроз садржаје предавања; био је најизраженији у коришћењу психолошко-педагошких метода у анализама садржаја дечје литературе и цртежа насталих у логорима. Како такве аутентичне садржаје третирати као историјске изворе? Како их у савременој поставци или едукацији трансформисати у плакат, макету и на тај начин приближити тему страдања деце у рату новим нараштајима?

– Интерактивно учешће полазника испољавало се на сваком од 140 часова – системом питања и расправама, као и кроз

недељне извештаје са опсервацијама о сваком предавању. Такав комуникацијски контекст, где слушалац постаје учесник предавања – пошљалац поруке, експлицитно је испољен у могућности да полазници одрже презентацију о темама којима се баве у својим едукационим центрима, музејима. Питање српских жртава у I светском рату, као и актуелних неофашистичких појава на тлу бивше Југославије, било је заступљено презентацијом „У спомен на жртве немачког злочина у Краљеву октобра 1941” и бројним дискусијама.²

– Највиши домен наше активности, заснован не само на рационалном усвајању и слању порука, већ и на емоционалној разини, испољен је у разговорима са преживелима из логора. Семинар је на овај начин имао ненадокнадиву искуствену компоненту.

Сазнања из непосредног, потресног искуства сроченог у приче Рут Бранд (Ruth Brand) – Јеврејке којој је безбрижност детињства у Румунији нагло прекинута депортовањем у логор; Елизеве Лехман (Elisheva Lehman), скриване у холандској породици захваљујући чему је преживела рат, глад; Израела Орсаха (Israel Orzach), из Пољске, који је уз сву патњу у логору Аушвиц Биркенау, преживео и чувени Марш смрти; Маше Гринбаум (Masha Greenbaum), из Литваније, која је као дете преживела страхоте ратних злочина литванских нациста; Нета Розенвасера (Nat Rosenwasser), депортованог из Мађарске у Аушвиц Биркенау; брачног пара Наша и Женије Манор (Nashum, Genya Manor), који нам је говорио о спасу из логора захваљујући Оскару Шиндлеру, који их је упустио у својој фабрици. С њима смо обишли гроб Оскара Шиндлера, на католичком гробљу у Јерусалиму.

Разговору са преживелима из логора претходило је уводно предавање Моше Штернберга (Moshe Sternberg), психотерапеута из Израелског националног центра за психосоцијалну подршку преживелима у холокаусту (AMCHRA) – организације која сарађује са Јад Вашемом у раду са овом групом, по његовим речима, „посттрауматичних људи, који се враћају у прошлост као да је сада доживљавају”. Како им прићи, с којим питањима почети, како их вратити у реалност? У комуникативном процесу (седење у позитивном кругу, постављање питања поступно, са почетним кораком о животу пре страдања као тачком ослонца, неопходност директне, а не посредне комуникације (преко модулятора) и обавезна питања о садашњем животу, потомцима на крају разговора) – кроз дугогодишњу праксу, досега је висок сазнајни ниво, јер је у питању сусрет с директним искуственим спознајама.

– Комуникацијска повезаност била је заснована на непосредном искуству: поставки /грађевина/ локалитета као ефикасних носилаца информација о историји, култури, уметности, религији и нас који смо били њихови примаоци, да са личним поимањем, претходним знањем или предрасудама изградимо целовиту слику.

Њима ћу даћи у дому свом и међу зидовима његовим месту и име (Јад Вашем)... име вечно даћу сваком од њих које се неће зашрши...

Књ. пророка Исаије, гл. 56:5 Ово је забележено на улазу у меморијални комплекс. Наиме, Јад Вашем, чији назив на хебреј-

² Презентацију под називом „У спомен на жртве немачког злочина у Краљеву октобра 1941” одржала сам 10. јула у едукационом центру Међународне школе у Јад Вашему као вид текстуалног (на енглеском) и фото-документарног приказа опсаде Краљева, заједнички партизанско-четнички напада на посаду дивизију, прикупљања талаца, стрељања у лагеру, извора о догађају, предмета сачуваних у Музеју у Краљеву, прикупљања имена у бази података о стрељанима. Ненад Ђорђевић истакао је важност сталне поставке Музеја „21. октобар” у Крагујевцу.

ском, утемељен у Старом завету, значи „место за сећање (помен) на име”, на Брду сећања (Хар Хазикарон), у Јерусалиму, представља целину коју чини неколико павиљона са тематски опредељеним музејским поставкама; споменичке творевине инспирисане темом холокауста и геноцида; истраживачко–едукациони и документациони центри. То је у правом смислу „нови музеј”, свеобухватни, тотални музеј, а не обзидана енклава.

– Ту је *Историјски музеј* с новом сталном поставком, отвореном 15. марта 2005 – експозицијом предмета и докумената жртава II светског рата, као и амбијенталних приказа великих логора (Аушвиц, Треблинка, Вилна, Дахау, Јасеновац). Архитектонска решења Музеја су у корелацији с поставком која задржава хронологију, а инсистира на тематским целинама: предратног живота породице кроз поставку собе из грађанске епохе, где се у раму изнад писаћег стола, виртуалним решењима, смењују породичне фотографије, увод у причу о појави нацизма у Немачкој (наредбе, плакати, документа у вези са експлицитним испољавањем антисемитизма (Кристалнахт, гета, погроми ...). Аудио-визуелна средства прате ток поставке (Хитлрови говори у Рајхстагу; изјаве и наредбе немачких официра) са централном темом страдања у логорима представљеном преко оригиналних предмета груписаних у тематске целине (Аушвиц, Треблинка, Вилна, Ковно, Јасеновац...), али и симболично (пруга до зида смрти, црни поштанска сандучад са ликовима злочинаца – официра и команданата логора, која када се отварају проговарају језиком њихових наредби о убијању, депортацијама...). Предмети су груписани и да нагласе мноштво, имплицитно – геноцид у пуном смислу, као истребљење читавог народа, етничких скупина: гомиле обуће остале иза жртава, сребрни есцајг, меноре, документа – остаци минулих живота обједињених временом смрти. При свему, не губи се индивидуалност жртве (на екранима се смењују њихове фотографије и подаци).

– Лично страдање, персонализовање жртава наглашено је аудио и симболичним решењима у *Музеју деце* страдале у II светском рату. Све је ту битно: и пламен свећа, симбол светлости за дечје душе, и њихове фотографије које се једино виде у мраку, и њихова имена, број година које су имали кад су страдали, који се чују.

– *Долина унишћених заједница* – представља макету Европе начињену од огромних камених блокова са натписима градова у којима су биле јеврејске заједнице.

– *Дворана имена* – симболични је надгробни споменик у облику куполе са фрагментима из страница сведочења и фотографијама што се пресликавају у води, симболу живота.

– *Документациони центар* са архивском грађом, персоналним картонима за 3, 2 милиона жртава, 300.000 фотографија. У централној датотеци сачувано је 68 милиона страна докумената – Личних (писма, пасоши, легитимације...), депортационих листа, докумената нацистичке бирократије, листи са подацима о конфискацији имовине. У датотеци *Визуелног центара* је документарни филмски материјал о логорима смрти, радним логорима, за-

бележене изјаве преживелих. И све је ту важно, и доступно у преводима на енглески, француски, руски, шпански, арапски, немачки, хрватски (у току је превод на српски језик по речима Лиета Бен-Хавива, директора Визуелног центра у Јад Вашему) и на интернету, и лако за претраживање на 50 екрана.

– Меморијални комплекс чине и *Уметничка галерија* са делима насталим у гетима и логорима; споменичке целине; *Алеја праведника међу народима*; *Едукациони центар* у оквиру кога су се одржавала предавања; *Библиотека* са око 100.000 књига на свим светским језицима;

У оквиру студијских посета суботом, у организацији Музеја Јад Вашем, обишли смо Израелски музеј; Археолошки парк у Јерусалиму, Назарет; по музеолошким решењима специфичну поставку Палмах музеја – музеја бораца за стварање Израела са мало оригиналних предмета скоро сву у макетама, компјутерским пројекцијама; бројне споменичке копмплексе Јад Вашема – што у даљем музеолошком раду, као узор, има непроцењиву вредност. Обишли смо и културно – историјске целине од значаја за светску историјску баштину, као што је тврђава Масада; библијски Капернаум на Галилејском језеру; Јафа; крсташка тврђава Белвоар; Кумран са археолошким ископинама и Музејем свитака.

Аналогије у начину рада – у истоветној идеји да жртве треба персонализовати, да је најпримеренији помен у запису њихових имена и у Јад Вашему, чији назив на хебрејском, утемељен у Старом завету значи „место за сећање (помен) на име”, подстицај су даљем истраживању о страдањима у Србији у II светском рату. Документарне, аудио-визуелне и симболичне форме у поставкама израелских музеја, где су водеће теме холокауст, геноцид и ратни злочини, као и приступ преживелима, третирање извора насталих у рату (попут плаката, дечјих цртежа, литературе), систем едукације младих о овим темама при музеју, могу да представљају узор у нашој музеолошкој пракси.

У времену нарастања неонацистичких, антифашистичких покрета и група, као неопходна намеће се и потреба едукације, нарочито младих нараштаја, о прошлости, о злочинима и геноциду. Сећање на жртве је најбоља осуда злочина и једини начин да њихови починиоци не буду узор, да не доживе амнестију у свеисти данашње епохе. Пример Јад Вашема то неоспорно доказује.